

مباحث سیاسی بحار الانوار

جلد اول
(حکومت و رهبری)

ابوالفضل سلطان محمدی

۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

سخنی با خواننده	۱۷
پیش‌گفتار	۱۹
۱ - طرح موضوع	۱۹
۲ - جایگاه علمی بحارالانوار و مؤلف آن	۲۳

بخش اول: کلیات و مفاهیم

فصل اول: مفاهیم اساسی حکومت و رهبری	۳۳
۱ - امامت	۳۳
۲ - ولایت	۳۴
۳ - خلافت	۳۵
۴ - مُلک	۳۵
۵ - امام	۳۶
۶ - ولی	۳۷
۷ - قَیم	۳۸
۸ - سائس	۳۹
۹ - سلطان	۴۰

فصل دوم: دین و سیاست	۴۱
۱- جامعیت دین اسلام	۴۱
۲- توأمان بودن دین و سیاست	۴۴
۳- نقش دین در نظم اجتماع	۴۶
۴- نفی رهبانیت	۴۹
۵- جایگاه امامت و ولایت در دین	۵۳
۶- غدیر؛ نماد سیاست	۵۷
۷- اثرپذیری عبادت از سیاست	۵۸
۸- جایگاه امارت و نحوه برخورد با امیران در قیامت	۶۳
فصل سوم: عقل و سیاست	۶۵
۱- تأکید بر اوصاف ایجابی حاکمان	۶۵
۲- اجتناب از تأثیرپذیری از مؤلفه‌های غیرعلمی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی	۶۷
۳- غایت‌مندی حکومت؛ معیار ارزش‌گذاری آن	۷۰
فصل چهارم: نقش عامل فراطبیعی در پدیده‌های سیاسی - اجتماعی	۷۱
۱- جایگاه و نقش اراده الهی در ظهور و پیدایش حکومت‌ها	۷۳
۲- اخبار طینت؛ مبنای تحلیل ماهیت حکومت‌ها و رفتار حاکمان	۷۹
۳- نقش بداء در تحولات سیاسی	۸۲
۴- اعتقاد به معاد و نقش اصلاحی آن در روابط متقابل حاکم و مردم	۸۵
۵- آثار فراطبیعی برخی رفتارهای جمعی در تحولات سیاسی - اجتماعی آینده	۸۶

بخش دوم: حکومت و رهبری

فصل پنجم: کلیاتی درباره حکومت و رهبری	۹۱
۱- ضرورت اجتماع	۹۱

فهرست مطالب ۷

۹۷	ضرورت قانون و نظم در جامعه
۱۰۱	ضرورت حکومت و منشأ پیدایش آن
۱۱۱	حکم عقل بر ضرورت حاکم مطاع در جوامع غیر معصوم
۱۱۲	۲- مشروعیت حکومت
۱۱۳	الف) مفهوم مشروعیت
۱۱۴	ب) خاستگاه مشروعیت از دیدگاه امامیه
۱۲۱	دلایل قرآنی منصوص بودن امامت
۱۲۳	دلیل عقلی
۱۲۴	ج) خاستگاه مشروعیت از دیدگاه اهل سنت
۱۲۹	د) مشروعیت و مقبولیت
۱۳۲	۳- وحدت رهبری
۱۳۵	۴- اهداف حکومت
۱۳۶	الف) عدالت
۱۳۶	اهمیت و جایگاه عدالت در اندیشه سیاسی شیعی
۱۴۰	عدالت؛ علت غایی حکومت
۱۴۱	حاکم عادل؛ عامل سعادت مندی جامعه
۱۴۳	ب) حق‌گرایی
۱۴۴	ج) شریعت‌مداری و دین‌پروری
۱۴۷	فصل ششم: انواع حکومت
۱۵۴	۱- حکومت عدل
۱۵۴	الف) حکومت پیامبر
۱۵۷	ب) حکومت امام معصوم
۱۶۴	ضمیمه ۱: ویژگی‌های حکومت حضرت علی

- ضمیمه ۲: علل ناکامی حکومت حضرت علی ۱۶۶
- ضمیمه ۳: حکومت حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) ۱۶۸
- ۱ - حتمیت ظهور ۱۶۹
- ۲ - دولت عدالت گستر ۱۷۱
- ۳ - وحدت فراگیر و حکومت جهان شمول ۱۷۲
- ۴ - سیمای مدینه فاضله مهدوی ۱۷۵
- ۵ - مدت حکومت امام عصر (عجل الله تعالی فرجه) ۱۷۷
- ج) ولایت فقیه ۱۷۹
- ۱ - دلایل ولایت فقیه ۱۸۰
- ۲ - جایگاه سیاسی - اجتماعی عالمان دین ۱۸۴
- ۳ - شئون ویژه [مناصب] ولی فقیه ۱۸۸
- ۳ - ۱ - منصب افتا ۱۸۸
- ۳ - ۲ - منصب قضاوت ۱۸۹
- ۳ - ۳ - تصدی خمس و زکات ۱۹۰
- ۳ - ۴ - دیگر اختیارات اختصاصی ولی فقیه ۱۹۱
- نماز جمعه در عصر غیبت ۱۹۲
- نماز عیدین در عصر غیبت ۱۹۳
- د) سلطنت حق ۱۹۴
- حاکم عادل در روایات ۱۹۵
- ۱ - مدح حاکم عادل ۱۹۵
- ۲ - هدیه الهی بر امت ۱۹۶
- ۳ - رابطه عاطفی با شهروندان ۱۹۷
- ۴ - سایه خدا در زمین ۱۹۷
- ۵ - عامل سعادت مندی جامعه ۱۹۸

۶ - جایگاه او در بهشت.....	۱۹۹
۷ - استجابت دعای او در حق شهروندان.....	۲۰۰
۸ - آثار حکومت عدل در جامعه.....	۲۰۰
۲ - حکومت جور.....	۲۰۱
الف) مفاهیم.....	۲۰۱
۱ - مفهوم طاغوت.....	۲۰۱
۲ - مفهوم ظلم.....	۲۰۶
۳ - مفهوم استکبار.....	۲۰۶
۴ - مفهوم جباریت.....	۲۰۷
ب) علل و عوامل پیدایش حکومت جور.....	۲۰۸
۱ - ترک امر به معروف و نهی از منکر.....	۲۰۹
۲ - اعراض مردم از امام حق و سستی در مبارزه با باطل.....	۲۱۰
۳ - اعانت ظالم.....	۲۱۲
۴ - کم‌فروشی و پیمان‌شکنی.....	۲۱۳
۵ - ارتکاب معاصی.....	۲۱۴
۶ - تقابل دولت و مردم.....	۲۱۴
۷ - قرائت‌های غیرعلمی و خودسرانه از دین.....	۲۱۵
۸ - توجیه و بسترسازی حکومت جور از سوی عالمان درباری.....	۲۱۶
۹ - غضب خداوند بر امت.....	۲۱۸
۱۰ - دنیاگرایی عالمان دین.....	۲۱۹
۱۱ - یک‌سان دانستن امام حق و امام باطل از سوی مردم.....	۲۲۱
ج) حکومت جور در روایات.....	۲۲۳
۱ - حکومت استبدادی.....	۲۲۴
۲ - نکوهش حاکم جائر.....	۲۲۶

- ۳ - عذاب حاکم جائز ۲۳۳
- ۴ - ابتدال حکمرانی در آخرالزمان «در حد امارت کودکان» ۲۳۷
- ۵ - حکومت پادشاهان ۲۴۶
- ضمیمه ۱: ویژگی‌های حکومت بنی‌امیه ۲۴۷
- ضمیمه ۲: ویژگی‌های حکومت معاویه ۲۵۳
- (د) آثار وضعی حکومت جور ۲۵۶
- ۱ - وقوع بلاهای طبیعی ۲۵۷
- ۲ - خشکسالی ۲۵۷
- ۳ - گسترش فقر ۲۵۸
- ۴ - گسترش ظلم و دشمنی در جامعه ۲۵۸
- ۵ - گرفتاری جامعه به جنگ داخلی ۲۵۸
- ۶ - نابسامانی اقتصادی و ویرانی کشور ۲۵۹
- ۷ - حاکم ستمگر؛ عامل هلاکت امت ۲۶۰
- (ه) زندگی در حکومت جور ۲۶۱
- قسمت اول: شیوه‌های تعامل اثباتی با حاکم جائز ۲۶۲
- ۱ - پذیرش ولایت جائز ۲۶۳
- ۱ - ۱ - حرمت پذیرش ولایت جائز ۲۶۳
- ۱ - ۲ - شرایط پذیرش ولایت جائز ۲۷۰
- ۱ - ۳ - نمونه‌های تاریخی پذیرش ولایت جائز ۲۷۷
- ولایت حضرت یوسف ۲۷۸
- ولایت عهدی امام رضا ۲۷۹
- ولایت عبدالله نجاشی بر اهواز ۲۸۳
- وزارت علی بن یقطین ۲۸۴
- مفضل بن مزید ۲۸۶

زیاد بن ابی سلمه.....	۲۸۷
حسن بن حسین انباری.....	۲۸۸
حسین بن عبدالله نیشابوری، والی سیستان.....	۲۸۹
۲- پذیرش هدایای حاکم جائر.....	۲۹۱
۳- امر و نهی حاکم جائر.....	۲۹۴
۴- تقیّه.....	۲۹۵
۴- ۱- مفهوم تقیّه.....	۲۹۶
۴- ۲- دار تقیّه.....	۲۹۷
۴- ۳- وجوب اطاعت از جائر در شرایط تقیّه.....	۲۹۷
۴- ۴- اهمیت و جایگاه تقیّه.....	۳۰۰
تقیّه؛ تنها راه دین‌داری در دولت باطل.....	۳۰۱
تقیّه؛ نور چشم امام معصوم.....	۳۰۲
تقیّه؛ سپر و سلاح مؤمن در برابر دشمنان.....	۳۰۴
تقیّه؛ برنامه روزانه شیعیان.....	۳۰۵
۴- ۵- تقیّه از منظر قرآن.....	۳۰۶
۴- ۶- علل تشریع تقیّه.....	۳۱۰
۴- ۷- انواع تقیّه.....	۳۱۲
۴- ۸- شرایط تقیّه.....	۳۱۳
۴- ۹- پاداش تقیّه.....	۳۲۰
۴- ۱۰- آثار و لوازم ترک تقیّه.....	۳۲۳
ضمیمه: تقیّه امامان معصوم و اصحاب ایشان.....	۳۲۹
۱- تقیّه امام علی.....	۳۳۰
۲- تقیّه امام حسن و امام حسین.....	۳۳۳
۳- تقیّه امام سجّاد.....	۳۳۴

۳۳۵	۴ - تقیّه امام صادق
۳۳۹	۵ - تقیّه امام موسی کاظم
۳۴۱	۶ - تقیّه امام رضا
۳۴۴	۷ - تقیّه امام جواد
۳۴۵	۸ - تقیّه امام حسن عسکری
۳۴۶	۹ - تقیّه امام زمان (عجل الله تعالی فرجه) (تقیّه در عصر غیبت)
۳۴۶	۱۰ - تقیّه اصحاب
۳۴۸	قسمت دوم: شیوه‌های تعامل منفی با حاکم جائر
۳۴۸	۱ - نکوهش معاشرت با سلطان جائر
۳۵۴	۲ - حرمت گرایش قلبی به حاکم جائر
۳۵۶	۳ - نهی از دوست داشتن بقای حاکم ستم
۳۵۹	۴ - نهی از اعانت ظالم
۳۶۶	۵ - نهی از مدح حاکم جائر
۳۷۰	۶ - حرمت سعایت مؤمن نزد سلطان جائر
۳۷۳	فصل هفتم: شرایط و صفات حاکم اسلامی
۳۷۵	الف) اوصاف و شرایط ایجابی
۳۷۵	۱ - دانش دین (فقاہت)
۳۷۹	۱ - ۱ - برتری در دانش دین (اعلمیت)
۳۸۲	۱ - ۲ - مذمت ریاست غیراعلم و پی‌آمدهای آن
۳۸۷	۱ - ۳ - نکوهش عالم‌نمایان
۳۹۲	۲ - عصمت
۳۹۲	۲ - ۱ - مفهوم عصمت
۳۹۴	۲ - ۲ - دلایل عصمت

فهرست مطالب ۱۳

دلیل اول.....	۳۹۴
دلیل دوم.....	۳۹۶
دلیل سوم.....	۳۹۷
دلیل چهارم.....	۳۹۷
۳- عدالت.....	۳۹۸
۳- ۱- مفهوم عدالت.....	۳۹۸
۳- ۲- عدالت از دیدگاه روایات.....	۳۹۹
۳- ۳- عدالت جایگزین عصمت.....	۴۰۱
۳- ۴- مفاهیم همسو با عدالت.....	۴۰۲
تقوا.....	۴۰۲
وَرَع.....	۴۰۳
مروت.....	۴۰۳
۴- شجاعت.....	۴۰۵
۵- تدبیر و مدیریت (کفایت سیاسی).....	۴۰۷
۶- صفات دیگر.....	۴۰۹
۶- ۱- کرامت نفس.....	۴۱۰
۶- ۲- پارسایی و ساده‌زیستی حاکم.....	۴۱۱
ضمیمه ۱: تحقیقی درباره نهی از حضور ولات در میهمانی اشراف.....	۴۳۵
ضمیمه ۲: شبهه تعارض و پاسخ آن.....	۴۳۷
۶- ۳- انصاف.....	۴۴۶
۶- ۴- فروتنی.....	۴۴۶
۶- ۵- حلم و بردباری.....	۴۴۹
۶- ۶- امانت‌داری.....	۴۵۱
۶- ۷- سخاوت.....	۴۵۲

ب) صفات سلبی	۴۵۳
۱ - فسق؛ قدر مشترک صفات سلبی حاکم	۴۵۴
۲ - جهل و نادانی	۴۵۷
۳ - ریاست طلبی	۴۵۸
انواع ریاست طلبی	۴۶۱
۴ - دنیاگرایی	۴۶۷
۵ - حب ستایش‌گری	۴۷۴
۶ - خودشیفتگی	۴۷۶
۷ - تکبر	۴۷۷
۸ - دروغ‌گویی	۴۷۹
۹ - خشونت	۴۸۰
۱۰ - مکر و فریب‌کاری	۴۸۲
۱۱ - بخل و تنگ‌نظری	۴۸۶
۱۲ - کم‌تجربگی	۴۸۷
۱۳ - خلف وعده	۴۸۷
۱۴ - منت گذاشتن بر مردم	۴۸۹
۱۵ - اسراف و تبذیر	۴۸۹
۱۶ - شتاب‌زدگی	۴۹۰
ضمیمه: احادیث جامع در بیان صفات حاکم اسلامی	۴۹۱
فصل هشتم: شیوه‌گزینش حاکم	۵۰۳
بیعت	۵۰۴
۱ - نظر شورا (اهل حل و عقد)؛ پایه و اساس بیعت	۵۰۴
اشکال و پاسخ	۵۰۸

فهرست مطالب ۱۵

۲ - رعایت اصل آزادی در بیعت	۵۱۰
۳ - الزام آور بودن بیعت	۵۱۲
۴ - تبعیت اقلیت از اکثریت	۵۱۴
۵ - تجدید ناپذیری بیعت	۵۱۵
۶ - لزوم آشکار بودن بیعت	۵۱۵
۷ - لزوم تجدید بیعت با حاکم جدید	۵۱۷
۸ - نفی ولایت عهدی در نظام سیاسی اسلام	۵۱۹
۹ - سن بیعت (بیعت کودکان)	۵۲۳
۱۰ - شیوه اخذ بیعت	۵۲۳
۱۱ - احکام و آثار نقض بیعت	۵۲۵
۱۲ - مذمت بیعت شکنی و عذاب اخروی آن	۵۲۸
۱۳ - غایت مندی بیعت	۵۳۰
۱۴ - بیعت زنان (مشارکت سیاسی زنان)	۵۳۰
ضمیمه: مشورت و ریاست زنان	۵۳۳
فصل نهم: آسیب شناسی حکومت	۵۴۳
الف) تفرقه و گسست اجتماعی	۵۴۳
درمان آسیب تفرقه	۵۴۶
فتنه؛ زمینه ساز گسست اجتماعی	۵۴۷
راه های مقابله با فتنه	۵۴۹
۱ - موضع گیری عقلانی در برابر فتنه ها	۵۴۹
۲ - افکار عمومی و شیوه برخورد با آن	۵۵۰
ضمیمه: فتنه مطلوب	۵۵۱
ب) ظلم	۵۵۲

ج) حق‌گزینی و باطل‌گرایی کارگزاران.....	۵۵۷
د) تلقی منفی حاکم از حکمرانی.....	۵۵۷
ه) کناره‌گیری حاکم از مردم.....	۵۵۹
و) نافرمانی مدنی شهروندان.....	۵۶۰
ز) پیمان‌شکنی.....	۵۶۱
ح) تعطیل حدود.....	۵۶۲

نمایه

آیات.....	۵۶۵
احادیث و روایات.....	۵۷۲
اعلام.....	۶۰۰
اصطلاحات.....	۶۱۴
مکان‌ها و زمان‌ها.....	۶۲۲
کتاب‌ها.....	۶۲۴
گروه‌ها و فرقه‌ها.....	۶۲۶

سخنی با خواننده

پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی نویدبخش حضور فعال دین در عرصه‌های سیاسی - اجتماعی بود. این ایده در سطح ملی ترسیم‌کننده هویت دینی - ملی و حیات سیاسی - اجتماعی ایرانیان، و در سطح فراملی تبیین‌کننده ضرورت بازسازی تمدن اسلامی و اعاده هویت و عزت به مسلمانان در دوران معاصر بود. ترسیم هویت دینی - ملی و تلاش برای بازسازی تمدن اسلامی، پرسش‌ها و معضلاتی جدید را در دو سطح مذکور به وجود آورد که تاکنون منابع دینی و دین‌داران در عرصه علوم و مراکز علمی با آن به طور جدی مواجه نشده بودند. پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها و معضلات، بی‌تردید نیازمند بازنگری در مبانی و بینش حاکم بر علوم رایج انسانی و اجتماعی در کنار بازگشتی روش‌مند و نقادانه به سنت فکری است. این بازنگری ضمن فراهم ساختن زمینه‌های لازم برای بهره‌گیری از توانمندی‌های سنت و دانش سنتی، امکان استفاده از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های علوم جدید در دوران معاصر را به ارمغان می‌آورد؛ بنابراین وظایف مراکز علمی و پژوهشی در جمهوری اسلامی بسی سنگین است. این مراکز از سویی، رسالت پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و معضلات فکری را بر عهده دارند و از سوی دیگر، به فرهنگ‌سازی و تولید فکر و اندیشه به عنوان عناصر و لوازم اصلی احیای تمدن اسلامی باید اولویت دهند.

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی نیز با تلاش در جهت پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و معضلات فکری مربوط به حوزه پژوهشی خود و فراهم ساختن زمینه‌های لازم برای بازتولید فرهنگ سیاسی - دینی و ارائه دانش سیاسی مبتنی بر منابع اسلامی، هویت‌شناسی و هویت‌سازی در زمینه‌های فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و علوم سیاسی را

به عنوان مهم ترین اهداف خود دنبال می کند. این پژوهشکده با فراهم کردن زمینه های رشد نیروی انسانی در عرصه پژوهش های سیاسی با رویکردهای فلسفی، فقهی و علمی تلاش می کند در جهت عزم و اراده ملی برای احیای تمدن اسلامی گام بردارد. اثر حاضر محصول تلاش پژوهشگر فرهیخته آقای ابوالفضل سلطان محمدی با هدف طبقه بندی روایات سیاسی بحارالانوار نگارش یافته است. نویسنده در این اثر تلاش کرده با شناسایی کلیدواژه های سیاسی متداول و کشف روابط آنها، محدوده برداشت های سیاسی از روایات بحار را مشخص نماید و با چنین رویکردی، روایات سیاسی بحار را گزینش و طبقه بندی کند؛ از این رو پژوهش حاضر دست مایه ارزش مندی برای پژوهشگران عرصه سیاست به شمار خواهد رفت.

بی تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش های ارزنده مدیر محترم گروه فقه سیاسی آقای دکتر منصور میراحمدی، ناظر محترم آقای دکتر داود فیرحی، ارزیابان محترم آقایان حجة الاسلام والمسلمین عباس پسندیده و روح الله شریعتی، کارشناس محترم پژوهش گروه آقای محمود فلاح، مدیر محترم امور پژوهشی آقای رجبعلی اسفندیار و متصدیان اجرایی پژوهشکده می باشد که جای دارد از زحمات و تلاش های آنان قدردانی به عمل آید. هم چنین از ریاست محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای احمد مبلغی تشکر می کنم که بدون حمایت ها و مساعدت های بی دریغ و مؤثر ایشان پژوهش حاضر به سرانجام نمی رسید. پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در راستای ترویج و گسترش علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادات و پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب نظران و پژوهشگران محترم استقبال می کند. امید است این فعالیت ها موجبات رشد و پویایی فرهنگ سیاسی - دینی و زمینه های گسترش اندیشه سیاسی اسلام را فراهم سازد.

دکتر نجف لکزایی

مدیر پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

پیش‌گفتار

۱ - طرح موضوع

بهترین راه و روش منطقی در پاسخ به این پرسش که آیا دین اسلام شامل مباحث سیاسی است و درباره سیاست و روش اداره جامعه و آیین کشورداری در جهت تأمین مصالح و منافع مادی و معنوی جامعه سخنی دارد یا فقط مشتمل بر مسائل فردی و عبادی است، مراجعه مستقیم به نصوص و تعالیم آن می‌باشد. مطالعه اجمالی آموزه‌های وحیانی دین اسلام، ما را در پذیرش این پیش‌فرض بنیادین مصمم می‌سازد که مقوله سیاست جزء لاینفک دین بوده و بخش عمده‌ای از ماهیت و هویت احکام و عقاید و وظایف دینی مسلمانان را تشکیل می‌دهد. با این پیش‌فرض اساسی است که تحقیق و پژوهش در آموزه‌های سیاسی اسلام از وجهه درون‌دینی «قرآن و حدیث» به‌عنوان یکی از الزامات پژوهشی پیش روی محققان و پژوهشگران دانش سیاسی مطرح می‌شود.

تفسیر و تبیین نصوص دینی در حوزه سیاست، مطالعه و پژوهشی جدی را می‌طلبد و آنچه بر ضرورت این مطلب می‌افزاید، طرح مباحث سیاسی از منظر دین و برداشت‌های سیاسی از منابع دینی و رویکرد دانش‌پژوهان علوم سیاسی به متون حدیثی در جهت مستندسازی نظریه‌ها و اندیشه‌های سیاسی اسلام است. گردآوری و سازماندهی و آگاهی از متون روایی، اولین گام در پاسخ به این نیاز علمی و پژوهشی است و نقد و بررسی و سپس گزینش احادیث سیاسی و استنتاج و به‌کارگیری آنها در نظریه‌سازی و تفسیر نظریه‌های سیاسی موجود و محک زدن آنها با معیار دین، گام‌های بعدی است که در پایه همان ضرورت و مطلوبیت اولیه قرار دارد.

استخراج و گزینش احادیث سیاسی و روشن ساختن میزان اعتبار و تأمل در محتوا و مفهوم آنها، از اساسی ترین محورهای حدیث پژوهشی در حوزه سیاست و مباحث سیاسی است. به نظر می آید رویکرد حدیثی به سیاست، اندیشه نویی است و هنوز عرصه های گسترده و فضاها ناپیموده آن مورد پژوهش جدی و علمی اندیشوران دانش سیاسی قرار نگرفته است و نیاز به وضوح و شفاف سازی و پردازش علمی و بحث های جدید و به روز دارد و همت و تلاش دانش پژوهانی را می طلبد که علوم حوزوی را با آموخته های دانشگاهی پیوند زده و در هر دو عرصه صاحب نظر و اهل قلم هستند. ارائه و تفسیر آموزه های وحیانی و نصوص دینی به ویژه «احادیث ائمه اطهار» می تواند موفقیت هایی را برای جامعه علمی کشور به ارمغان آورده، آغاز بازخیزی تمدن فروخته اسلامی و نهضت علمی را نوید دهد. آنچه بر اهمیت حدیث پژوهی در حوزه سیاست می افزاید طبقه بندی احادیث از لحاظ ارزش علمی و جایگاه اعتبار و حجیت آن است که در رتبه پس از قرآن قرار دارد. در حدیث معروف و متواتر ثقلین، پیامبر عترت را در کنار قرآن به عنوان یادگار و امتداد نبوت خود تا روز قیامت معرفی کرد و در میان امت به عنوان ودیعه گرانمایه باقی گذاشت.^۱

باید اذعان نمود که تحقیقات عمیق و علمی درباره روایات غالباً در حوزه فقه و اصول فقه بوده و سایر رشته های علوم اسلامی و انسانی از پژوهش های گسترده و عمیق حدیثی کم بهره یا بی بهره مانده است؛ با این که احادیث فقهی در واقع بخش محدودی از احادیث است و بقیه احادیث مشتمل بر دیگر معارف از قبیل آداب زندگی، آیین معاشرت، روابط اجتماعی انسان ها با یکدیگر، روابط متقابل دولت و مردم، امامت و رهبری و دیگر موضوعات سیاسی - اجتماعی است که می تواند با کاوش و پژوهش های علمی،

۱. حج رسول الله - حجة الوداع لتمام عشر حجج من مقدمة المدينة، وكان من قوله بمنى أن حمد الله وأثنى عليه ثم قال: أيها الناس... إني تارك فيكم الثقلين، قالوا: يا رسول الله وما الثقلان؟ فقال كتاب الله وعترتي أهل بيتي، فإنه نبأني اللطيف الخبير أنهما لن يفترقا حتى يردا عليّ الحوض، كأصبعي هاتين - وجمع بين سبأتيه - ولا أقول كهاتين - وجمع بين سبأتيه والوسطى - فتفضل هذه علي هذه (بحارالانوار، ج ۳۷، ص ۱۱۳ - ۱۱۴، ح ۶ و علي بن ابراهيم قمي، تفسير، ص ۱۵۹ - ۱۶۲).

عرصه‌های جدید و فضاهاى نورانى فکرى را به روى اندیشوران فرهیخته بگشاید و رشد و توسعه علمى و عقلاى بشریت تشنه معارف ناب را در پرتو دانش دین تحقق بخشد. اگر در علم فقه، فقها و مجتهدان با تحقیقات عالمانه از جمله «لا تنقض الیقین أبداً بالشک»^۱ در روایت زراره، قاعده بلکه قواعد متعددى استخراج کرده و کتب و رسایل فراوانى در مورد قاعده استصحاب به نگارش در آورده‌اند باید پذیرفت که در میان روایات، احادیث صحیح و صریح زیادى همانند روایت زراره درباره موضوعات دیگر از جمله سیاست و حکومت وجود دارد که در صورت هدایت و تمرکز پژوهش‌های علمى بر محور آنها، استخراج احکام و نظریه‌های سیاسى امرى ممکن و مورد انتظار خواهد بود، چنان‌که با نگرش سیاسى به آیه «وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ»^۲؛ «ای مؤمنان به ستمگران میل و تکیه نکنید وگرنه آتش عذاب آنها شما را هم فرا خواهد گرفت»، فقهای شیعی احکام متعدد تعامل و همکارى با حاکمان جور را در شرایط حاکمیت جائر از آن استنباط کرده‌اند. توسعه و بسط احکام سلبى فقه سیاسى اسلام نظیر حرمت همکارى با حاکم جائر و احکام فقهى مربوط به آن، ناشى از مقتضیات زمانه و سؤال‌ها و استفتائات متشرعان از دین‌شناسان بوده که آنها را به امر تحقیق و افتا در این موضوع سوق داده است. به یقین اگر شرایط زمانه به گونه دیگرى بود و حکام عدل در مسند قدرت حضور داشتند، احکام فقه سیاسى ایجابى نیز مورد توجه و مذاقه علمى ایشان واقع مى‌شد و فقه سیاسى شیعی بیش از پیش بسط و توسعه مى‌یافت،^۳ چنان‌که این توسعه علمى در

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، ص ۱۷۴ - ۱۷۵، ح ۱.

۲. هود (۹) آیه ۱۱۳.

۳. مرحوم آیه‌الله میرزا محمدحسین نائینی نظریه‌پرداز معروف و عالم دینی در دوران مشروطیت چون خود مجتهد و اهل استنباط و نظریه‌ساز در علم اصول و فقه بوده، به این توان‌مندی علمى و قابلیت بازتولید مبانی و اصول سیاست اسلامى و کشف و استخراج راهبردها و رهیافت‌های سیاسى از متون دینی معتقد بوده است. ایشان در سخنى در تنبیه متفکران امت به این موضوع اشاره کرده، مى‌نویسد: با این‌که - بحمدالله تعالى وحسن تأییده... - از مثل یک کلمه مبارکه «لا تنقض الیقین بالشک» آن همه قواعد لطیفه استخراج نمودیم، از مقتضیات مبانی و اصول مذهب و مایه امتیازمان از سایر فرق، چنین غافل و ابتلاى به اسارت و رقیت طواغیت امت را الی زمان الفرج -

حوزه سیاست در دوران کوتاه مشروطیت و پس از پیروزی انقلاب اسلامی به وضوح مشاهده می‌شود.

نتیجه نفی سکولاریزم و نظریه جدایی دین از سیاست، و وجود گرایش به نگرش‌های دینی به سیاست در جامعه سیاسی امروز، ضرورت پرداختن به نصوص دینی و یافتن اصول، مبانی و راه کارهای مطلوب سیاسی و شیوه اداره جامعه بر مبنای دین را امری اجتناب‌ناپذیر می‌سازد.

در سال‌های اخیر در زمینه مباحث سیاسی از دیدگاه اسلام آثار فراوانی به نگارش درآمده است، لیکن هنوز اثر روایی جامعی در حوزه دانش سیاسی که تمام مباحث سیاسی را دربرگیرد، تدوین نیافته است؛ از این رو جای چنین تألیفی با صبغه و رویکرد حدیثی که با ویژگی حجیت و مستند شرعی نیز همراه باشد، در مجامع علمی حوزوی و دانشگاهی خالی است. به هر حال انجام کار تحقیقی کاملاً جدید بسیار دشوار است، اما این اثر از این جهت که گردآوری و سامان‌دهی متون سیاسی روایی را وجهه همت خود قرار داده، گامی به پیش محسوب می‌شود.

به جهت تعدد و تنوع عناوین و موضوعاتی که در این کتاب به آنها پرداخته می‌شود، ضرورت فرضیه‌سازی مطرح نگردید. اندیشه سیاسی اسلام (شیعه) به عنوان کامل‌ترین و جامع‌ترین اندیشه سیاسی متصور برای اداره بهینه جامعه به شمار می‌رود؛ اندیشه‌ای که جلوه‌های کمال و تمامیت آن را می‌توان در ارائه الگوی ریاستی مبتنی بر آرای پسندیده و افعال و اخلاق شایسته زمامداران مشاهده کرد. به هر تقدیر از جمله مفروضات این تحقیق این است که دین اسلام به دلیل خاتمیت و جامعیت آن الزاماً باید شامل و ناظر به مباحث و مسائل سیاسی هم باشد و گر نه ادعای اکمل و اتم بودن آن منتفی خواهد بود و نیز سیاسی

→ عجل الله تعالی ایامه - به کلی بی‌علاج پنداشته، اصلاً در این وادی داخل نشدیم و دیگران در پی بردن به مقتضیات آن مبانی و تخلیص رقاب‌شان از این اسارت منحوسه گوی سبقت ربودند، مبدأ طبیعی آن چنان ترقی و نفوذ را از سیاسات اسلامیّه اخذ، و به وسیله جودت استنباط و حسن تفریع، این چنین فروع صحیحه بر آن مرتب، و به همان نتایج فائقه نائل شدند و ما مسلمانان به قهقرا برگشتیم.... (تنبيه الامة و تنزيه الملة، ص ۹۱ - ۹۲).

بودن بسیاری از احکام و عقاید و وظایف اسلامی حاکی از عدم تفکیک مقوله دین و سیاست است که بستر و زمینه تحقیق حاضر را بیش از پیش فراهم می‌سازد.

تحقیق حاضر به شیوه توصیفی سامان یافته است؛ بدین صورت که نگارنده ابتدا تمام مجلدات بحارالانوار را به تفصیل مطالعه کرده و مباحث سیاسی آن را به دقت استخراج و فیش‌برداری نموده است و سپس احادیث سیاسی آن را به صورت موضوعی طبقه‌بندی، و به شکل حاضر تدوین کرده است. اساس تحقیق بر محور احادیث کتاب ارزش‌مند بحارالانوار است، لیکن بیان‌های علامه مجلسی نیز در شرح این احادیث مورد غفلت واقع نشده و از آنها نیز در تهیه این اثر و فهم احادیث استفاده شده است.

اثر حاضر دو جلد بوده و در شش بخش فراهم آمده است: بخش اول، به کلیات و مفاهیم (مبانی تصویری و تصدیقی) اختصاص یافته و در آن، موضوعاتی نظیر تعریف دین و سیاست، آمیختگی دین و سیاست و... مورد بحث قرار گرفته است. بخش دوم، مشتمل بر مباحث حکومت و رهبری و صفات و شرایط حاکم و نحوه‌گزینش وی است. عمده مطالب این بخش براساس تقسیم‌بندی مرسوم حکومت از دیدگاه اسلام، سامان یافته است. بخش سوم، به رابطه دولت و مردم می‌پردازد و حقوق و وظایف متنوع و متقابل آنها را بررسی می‌کند. بخش چهارم، اقتصاد حکومت اسلامی و منابع و مصارف آن را به بحث می‌گذارد. در بخش پنجم، مبحث قضاوت و انواع قضات و اهمیت آن آمده است. بالاخره بخش ششم، روایات جهاد و جنگ و صلح را به صورت منظم و منسجم در خود جمع کرده است.

گفتنی است که این اثر در دو مجلد جداگانه ارائه گردیده است: جلد اول، با عنوان حکومت و رهبری مشتمل بر مطالب بخش اول و دوم بوده و در قالب هشت فصل ارایه می‌شود. جلد دوم، با عنوان دولت و مردم دربرگیرنده چهار بخش دیگر می‌باشد.

۲ - جایگاه علمی بحارالانوار و مؤلف آن

یکی از مهم‌ترین جوامع روایی شیعی که در دوره متأخر به ظهور رسیده، کتاب ارزش‌مند

بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الأطهار تألیف علامه محمدباقر مجلسی است.^۱ درباره این اثر روایی سه دیدگاه متفاوت ابراز شده است: دیدگاه نخست به خاطر برخی از احادیث ضعیف، اثر و صاحب اثر را به شدت انتقاد کرده و مثبتات این کتاب ارزش مند را نادیده انگاشته‌اند.^۲ در مقابل، طرفداران دیدگاه دوم هیچ‌گونه نقد و انتقادی را درباره محتوای این کتاب و نیز آرای مؤلف برنمی‌تابند.^۳ دیدگاه سوم، نظریه اعتدال است که نقد عالمانه این اثر و اعتقادات نویسنده آن را با معیارها و ملاک‌های علمی، به‌عنوان شیوه معقول در ارزیابی این اثر برگزیده‌اند. حضرت امام خمینی (ره) و حضرت آیه‌الله خامنه‌ای از طرفداران نظریه سوم هستند. امام خمینی (ره) درباره جایگاه و ارزش علمی بحارالانوار می‌فرماید:

کتاب بحارالانوار که تألیف عالم بزرگوار و محدث عالی‌مقدار محمدباقر مجلسی می‌باشد، مجموعه‌ای است از قریب چهارصد کتاب و رساله که در حقیقت یک کتاب‌خانه کوچکی است که با یک اسم نام برده می‌شود. صاحب این کتاب چون دیده کتاب‌های بسیاری از احادیث که به واسطه کوچکی و گذشتن زمان‌ها از دست می‌رود، تمام آن کتاب‌ها را بدون آن‌که التزام به صحت همه آنها داشته باشد در یک مجموعه به اسم بحارالانوار فراهم کرده و نخواست کتاب عملی بنویسد یا دستورات

۱. برای آشنایی با زندگی و اوضاع زمانه علامه مجلسی ر.ک: حسین بن محمدتقی نوری، الفیض القدسی فی احوال العلامة المجلسی؛ بحارالانوار، ج ۱۰۶؛ جمعی از نویسندگان، یادنامه مجلسی (۳ جلد)؛ جمعی از نویسندگان، شناخت‌نامه علامه مجلسی (۲ جلد)؛ علی دوانی، علامه مجلسی بزرگمرد علم و دین؛ مهین پناهی، علامه مجلسی و آثار فارسی او و ابوالفضل سلطان‌محمدی، اندیشه سیاسی علامه مجلسی.

۲. دکتر علی شریعتی از منتقدان سرسخت شیوه علمی و عملی علامه مجلسی به‌شمار می‌رود ر.ک: علی شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص ۱۹۹ و ۲۰۳؛ جمعی از نویسندگان، یادنامه مجلسی، ج ۲، ص ۱۹۹-۲۱۷، مقاله «ایزادهایی که بر علامه مجلسی وارد نیست»، از رضا مختاری.

۳. جمعی از نویسندگان، یادنامه مجلسی، ج ۲، ص ۳۰۵-۳۰۷، مقاله «علامه مجلسی؛ اخباری یا اصولی»، از علی ملکی میانجی. در این مقاله از عکس‌العمل شدید آیه‌الله العظمی بروجردی، آیه‌الله سید محمود شاهرودی و علامه امینی صاحب الغدير در قبال حواشی انتقادآمیز علامه طباطبائی صاحب تفسیر المیزان بر بحارالانوار سخن به میان آمده است.

و قوانین اسلام را در آن‌جا جمع کند، تا در اطراف آن بررسی کرده و درست را از غیر درست جدا کند. در حقیقت بحار خزانه همه اخباری است که به پیشوایان نسبت داده شده چه درست یا نادرست، و در آن کتاب‌هایی هست که خود صاحب بحار آنها را درست نمی‌داند،^۱ و او نخواست کتاب عملی بنویسد تا کسی اشکال کند که چرا این کتاب‌ها را فراهم آوردی؛ پس نتوان هر خبری را که در بحار است به رخ دین‌داران کشید که خلاف عقل یا حسّ است، چنان‌که نتوان بی‌جهت اخبار آن را رد کرد که موافق سلیقه ما نیست، بلکه در هر روایتی باید بررسی شود و آن‌گاه با میزان‌هایی که علما در اصول تعیین کرده‌اند، عملی بودن یا نبودن آن را اعلان کرد... پس، انسان عاقل نباید به مجرد آن‌که چیزی برخلاف سلیقه یا عادتش بود یا علم ناقص او راهی بر ادراک آن نداشت، به انکار برخیزد...^۲

اندیشور فرزانه حضرت آیه‌الله خامنه‌ای نیز درباره جایگاه و ارزش کتاب بحارالانوار

می‌فرماید:

بحارالانوار فقط یکی از منابع حدیثی ماست؛ البته یکی از بهترین‌هایش هم هست... بنده همیشه از بحارالانوار تجلیل کرده‌ام. به اعتقاد من، این کتاب جزء کتاب‌های برجسته تمام تاریخ شیعه است و علامه مجلسی یکی از مبتکرین علمای بزرگ ماست. بنده یک وقتی گفتم: اول کسی که تفصیل‌الآیات نوشته اوست؛ اول کسی که تفصیل نهج‌البلاغه نوشته اوست؛ اول کسی که تفصیل روایات نوشته و تبویب و

۱. مرحوم مجلسی در موارد متعددی به ضعف، تصحیف و مجعول بودن برخی روایات اشاره کرده و دلیل نقل این‌گونه روایات را نیز بعضاً ذکر کرده است و در جایی که حدیثی به‌صورت مسند و غیرمسند نقل شده، مُسند را انتخاب کرده و اگر راوی حدیث ضعیف بوده آن را یادآور شده و عدم اعتماد خود را به چنین احادیثی اعلام کرده است (ر.ک: بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۲۷، ح ۹۰ و ج ۵۵، ص ۴۴ - ۴۷، ح ۱۳، بیان و ص ۱۵۴، بیان و ج ۵۷، ص ۱۲۱، بیان و ج ۶۳، ص ۵۴۰ - ۵۴۱، ح ۵۶ و ص ۴۷۲، بیان و ج ۵۸، ص ۱۰۴، ۲۳۳، ۲۳۷ - ۲۳۸ و ۲۹۲ و ج ۶۵، ص ۲۶۹، ح ۲۴، بیان و ج ۷۳، ص ۳۹، ح ۳۶ و ج ۸۸، ص ۵، بیان و ج ۸۴، ص ۷۳، بیان و چند مورد دیگر...).

۲. امام خمینی، کشف‌السرار، ص ۳۱۹ - ۳۲۰ و جمعی از نویسندگان، شناخت‌نامه مجلسی، ج ۲، ص ۲۳۵ - ۲۳۶.

فصل‌بندی کرده اوست. شما به هر بابی نگاه می‌کنید آیات مربوط، آن‌جاست. هیچ‌کس قبل از او این کار را نکرده؛ اینها خیلی مهم است؛ اینها ابتکارات علامه مجلسی است. شخص خیلی بزرگ است. بیان‌های او در ذیل روایات - چه در بحارالانوار، چه در مرآت‌العقول و چه در ملاذ‌الاخیار - بسیار قوی، عمیق و دقیق است. ایشان شخصیت بسیار بزرگ و ملایی است...^۱

ایشان در ادامه، به لزوم پالایش احادیث صحیح از سقیم و معتبر از غیر معتبر با استفاده از روش‌های علمی تأکید کرده است.

در مقام ارزیابی بحارالانوار باید بر این نکات توجه داشت:

الف) در اعتبارسنجی و ارزیابی روایات، از این نکته مهم نباید غفلت نمود که معیار ارزیابی و اعتبار متون حدیثی و سنجش ارزش و سندیت آنها منحصر به بررسی صحت و سقم اسناد نیست، زیرا در اعتبارسنجی احادیث راه‌های دیگری هم وجود دارد که بدانها تمسک می‌شود. فقها و اصولیین به برخی از این راه‌ها اشاره کرده‌اند؛ از جمله فقیه معروف و مشهور اصولی و علامه مجدد و مؤسس، وحید بهبهانی بر این نکته تصریح دارد که با وجود قراین و شواهد خارجی و داخلی، ضعف سند حدیث جبران شده و حدیث اعتبار و قابلیت استناد می‌یابد. وحید بهبهانی در بحثی فقهی به مناسبت استناد به روایتی که در سند آن ضعف وجود دارد، می‌گوید: «مع أنَّ هذا الحديث لو كان ضعيفاً لكان حجة البتة، و قطعاً عند كل الفقهاء لموافقته للأصول والآية و عمل الأصحاب و طريقة المسلمين في الأعصار والأمصار»^۲؛ به علاوه، این حدیث اگر حدیث ضعیفی هم باشد قطعاً پیش همه فقها حجت خواهد بود، زیرا این حدیث موافق با اصول [عملیه فقهی] و آیه مورد بحث و نیز مطابق با عمل اصحاب امامیه و طریقه و روش مسلمانان در تمام زمان‌ها و مکان‌ها می‌باشد».

۱. مجله علوم حدیث، ش ۳۲، تابستان ۱۳۸۳، ص ۹۷، بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار با جمعی از اساتید و دانشجویان دانشکده علوم حدیث، مورخ ۱۳۸۳/۴/۸.

۲. وحید بهبهانی، مصابیح الظلام، ج ۳، ص ۶۲.

ب) مرحوم مجلسی محدثی خبیر و آگاه بود و براساس مبانی و معیارهای رجالی، احادیث صحیح را از سقیم و موثق را از غیر موثق بازشناخته و با مرزبندی علمی قائل به تقسیم‌بندی احادیث به «صحیح و موثق» و «ضعیف و مجهول» بوده است. شاهد این سخن، اثر معروف و مشهور او مرآت العقول در شرح اصول کافی مرحوم کلینی است. وی در این اثر تمام احادیث کافی را از لحاظ سندی ارزیابی نموده و صحت و ضعف اسناد آن احادیث را بازشناسی کرده است؛ بنابراین با وجود این دقت علمی نمی‌توان او را به اخباری افراطی منتسب کرد.

ج) مرحوم مجلسی نسبت به اسناد روایات و مآخذ آنها توجه و تأکید بسیاری داشت. شیوه او در بحارالانوار این است که نخست نام مأخذ حدیث را ذکر می‌کند و سپس سند حدیث را به صورت کامل می‌آورد و بدین‌سان روایت را در معرض ارزیابی منتقدان و نقد رجالیون قرار می‌دهد. در واقع رعایت این نکته عامل ماندگاری و جاودانگی و مرجعیت این اثر در طول تاریخ پس از تألیف آن بوده و خواهد بود.

د) قضاوت کلی و مطلق در مورد روایات بحارالانوار و نتیجه‌گیری نهایی از آن، به این شیوه که همه روایات این اثر معتبر و یا غیر معتبر است، خبط و خطا و خود اشتباه کلی دیگر می‌باشد. قضاوت منطقی و منصفانه، آن است که درخصوص هر روایتی داوری موردی صورت گیرد و اعتبار اسناد روایات با توجه به اصول و مؤلفه‌های اعتباریابی و ارزش‌سنجی رجالی از سویی، و متون روایات با روش اجتهادی و فقه‌الحدیث از سوی دیگر بررسی علمی شود. چنان‌که اشاره شد، نسبت این سخن به علامه مجلسی که او همه روایات بحارالانوار را معتبر می‌دانسته، نسبتی غیر علمی و از روی جهالت یا غرض‌ورزی است. آنچه این داوری ناحق را رد می‌کند تحقیقات سندی احادیث کافی در مرآت‌العقول، و تصریحات رجالی وی در جای جای بحارالانوار است.^۱

۱. علامه مجلسی در مواردی به اعتبار یا ضعف سند حدیث مورد نظر تصریح کرده است (ر.ک: بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۲۲۳ و ۳۲۳، بیان و ص ۳۳۶، بیان و ج ۸۳، ص ۲۵۱، بیان و ص ۳۳۹، بیان «مقدمه باب» و ج ۸۵، ص ۴۱، بیان و ج ۹۹، ص ۲۰۹، بیان).

در مورد نوشته حاضر توجه به نکات ذیل ضروری است:

۱- این اثر به عنوان مرجع روایی برای محققان و پژوهشگران دانش سیاسی در مستندسازی مباحث سیاسی به متون و نصوص دینی می‌باشد، لذا سعی شده که احادیث و مباحث سیاسی موجود در موسوعه بحارالانوار استقصا گردد و در هر مدخل و موضوع سیاسی غالب روایات و مباحث مربوط به آن - که به لحاظ موضوع واحد بوده، ولی به لحاظ متن و عبارت متفاوت است - شناسایی، طبقه‌بندی و گردآوری شود و در نوع خود کار کاملی به جامعه علمی عرضه گردد تا هم خواننده این اثر از مراجعه مجدد و مکرر به منبع اصلی به امید یافتن مستندات جدید بی‌نیاز شود و هم در انتخاب مستند روایی موردنظر خود از تنوع و تعدد اخبار و احادیث مورد نیاز بهره‌مند گردد و در آینده نیز اثر حاضر از این ایراد که در این موضوع، احادیث دیگری بوده و بیان‌های مفیدی وجود داشته و دیگر محققان به آنها دست یافته‌اند، ولی نویسنده از آنها غفلت ورزیده است، مصون باشد؛ البته در کنار این تتبع گسترده از تطویل و تفصیل و تکرار بی‌مورد احادیث خودداری شده است.

۲- در این نوشتار حتی المقدور تلاش بر این بوده که احادیث به صورت خام و فاقد وجه دلالت بر موضوع مورد بحث ارائه نگردد، بلکه با توضیحاتی که در آغاز مدخل‌ها آمده، احادیث جایگاه مناسب خود را در میان موضوعات و مباحث سیاسی فراوان یافته است و در کنار آن بیان‌های مؤلف بحارالانوار که روشنگر معنا و مفهوم احادیث و روایات می‌باشد، برای استفاده بیشتر محققان دانش سیاسی ذکر گردیده است تا علاوه بر آگاهی تفصیلی از معنای حدیث، خواننده را به وادی تأمل و تفکر و فهم دقیق و عمیق روایات رهنمون گردد.

۳- از ویژگی‌های این اثر، تحصیل وثوق و اطمینان علمی به موضوعات مطرح شده از راه نصوص دینی است، زیرا تعدد روایات، موضوع مورد بحث را از نظر روایی به لحاظ این‌که مستندات آن فراتر از خبر واحد است، مستدل می‌سازد و اعتماد و اطمینان خواننده را به نصوص روایی مضاعف می‌کند.

۴- استقصای بحث عدالت، از ویژگی‌های دیگر این اثر می‌باشد. اهمیت و جایگاه ویژه عدالت در اندیشه سیاسی شیعی و نیز نقش محوری آن نسبت به مباحث دیگر و لزوم شناخت حکومت عدل و حاکم عادل موجب گردید تا این بحث با تفصیل بیشتری از منظر روایات مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد و روایات مربوط به آن در سطوح سه‌گانه (عدالت به عنوان علت و هدف غایی حکومت اسلامی و ملاک ارزشیابی آن؛ عدالت با رویکرد مهم‌ترین وصف نفسانی حاکم اسلامی؛ و عدالت به عنوان ویژگی عملی حاکم اسلامی با نگاه معطوف به عمل و اجرا) هر کدام در جایگاه مناسب خود طبقه‌بندی و ارائه شود.

۵- برای اتقان اثر حاضر، مآخذ بحارالانوار به عنوان مأخذ اولیه احادیث در پاورقی همراه با آدرس حدیث آمده است. در ذکر منابع و مأخذ اولیه احادیث و روایات، از تخریج بحارالانوار که در پانوشته صفحات آن آمده، استفاده شده است.

۶- در استناد به احادیث حتی المقدور سعی بر تقطیع روایات بوده است تا از ذکر مطالب غیرمرتبط با عنوان بحث پرهیز شود، لیکن در تقطیع روایات دقت شده تا انسجام حدیث و فضای صدور آن تا حدودی رعایت و نمایانده شود و از حذف‌های افراطی که در فهم حدیث خدشه وارد می‌سازد، خودداری شده است. این شیوه در واقع همان شیوه عام و مرسوم فقهاست که در کتب حدیثی و فقهی مانند وسائل‌الشیعه به کار رفته است.

۷- این اثر به خاطر ماهیت روایی آن علاوه بر استفاده طلاب علوم دینی و دانشجویان و دانش‌پژوهان دانش سیاسی می‌تواند برای علاقه‌مندان غیردانشگاهی نیز مناسب و مفید باشد.

۸- سرانجام، نقطه قوت و امتیاز ویژه این نوشتار این است که بسیاری از روایات سیاسی که مورد استناد قرار می‌گیرد، از منابع روایی معتبر شیعی از قبیل اصول و فروع کافی، نهج‌البلاغه، عیون اخبار الرضا، علل الشرایع، خصال صدوق، تحف‌العقول، قرب الاسناد، ارشاد شیخ مفید، امالی صدوق، امالی شیخ طوسی، محاسن برقی، احتجاج طبری، تفسیر علی بن ابراهیم قمی و مانند آن اقتباس می‌گردد.

در این جا از جناب آقای دکتر نجف لک‌زایی رئیس پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی به خاطر اهتمامی که به این پژوهش داشتند و در مراحل مختلف تحقیق با راهنمایی‌های عالمانه خود نگارنده را حمایت و یاری رساندند، قدردانی و تشکر می‌نمایم. هم‌چنین از راهنمایی‌های جناب آقای دکتر فیرحی ناظر علمی پروژه و دکتر میراحمدی مدیر گروه فقه سیاسی سپاس‌گزارم.

بخش اول:

کلیات و مفاهیم